

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

NİGAR NİZAMİ qızı ƏSGƏROVA

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ABŞ-ın YAXIN ŞƏRQ
SİYASƏTİ

İxtisas: 5502.01 – Ümumi tarix

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018

*Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
“Ümumi tarix” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.*

Elmi rəhbər:

T.T.Mustafazadə

*tarix üzrə elmlər doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi,
Dövlət Mükafatı laureatı*

Rəsmi opponetlər:

İ.S.Bağirova

tarix üzrə elmlər doktoru

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

F.C.İsmayılov

Aparıcı müəssisə:

Bakı Dövlət Universitetinin

**“Avropa və Amerika ölkələrinin yeni
və müasir tarixi” kafedrası**

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəzdində 5503.02 – Vətən tarixi, 5502.01 – Ümumi tarix, 5507.01 -Beynəlxalq münasibətlər tarixi və 5509.01 – Tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq və tarixi tədqiqat üsulları ixtisasları üzrə tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcələri almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.161 sayılı Dissertasiya Şurasının “___” _____ il tarixli iclasında saat ___-da keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 115

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq olar.

Avtoreferat «___» _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru:**

C.Ə.BƏHRAMOV

I DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı: Müasir tarix elminin ən mühüm istiqamətlərindən biri ümumi tarix sahəsinə dair siyasi, sosial-iqtisadi, hərbi, beynəlxalq və eləcə də, dövlətlərarası münasibətlərin formalaşmasında böyük dövlətlərin siyasəti məsələlərinin elmi və siyasi tədqiqi tarixin bu sahəsinin öyrənilməsində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün beynəlxalq hüququn bütün prinsiplərinin pozulduğu bir şəraitdə dünya xalqlarına və ölkələrinə öz iradəsini qəbul etdirmək siyasəti yeridən ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti dünyanın aparıcı elmi araşdırma mərkəzlərinin diqqətindədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının yarandığı XVIII əsr, xüsusən də, XIX əsrin sonlarından bu günədək beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm yer tutur. ABŞ-ın güclü iqtisadi dəyişimi və dağıdıcı iki dünya müharibəsi qədim Avropada formalaşmış siyasi quruluşu darmadağın etdi və XX əsrin ortalarına kimi onun qlobal siyasətdə mərkəz mövqeyə sahib olmasına imkan yaratdı. 1991-ci ildə ABŞ-ın beynəlxalq aləmdə yeganə güclü rəqibi olan Sovet İttifaqı dağıldıqdan və soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra o, dünyanın yeganə fəvqə və ya “hipergüc”ə malik bir ölkəsinə çevrildi.

ABŞ II Dünya müharibəsindən sonra iqtisadi, siyasi və hərbi baxımdan dünya siyasətində dominant gücə sahib olmaqla yanaşı, beynəlxalq münasibətlər sisteminə müsbət və ya mənfi mənada təsir etmək iqtidarında olmuş və hər zaman qlobal liderlik üçün mübarizə aparmışdır.

Tədqiqat işi müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin qurulmasından, yəni, əsasən, 1945-ci ildən 2016-cı ilə kimi olan dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərqdə yürütdüyü siyasətdən bəhs edir. Bu siyasəti, onun istiqamətləri və şərtləndirən amillərinin aktuallığını izah etməzdən öncə, Yaxın Şərq istilahına aydınlıq gətirmək lazımdır. Tarixən qəbul olunmuş ənənəvi Rusiya və ya Sovet terminologiyasına, eləcə də Azərbaycanda qəbul edilmiş terminologiyaya əsasən bizim Yaxın Şərq dediyimiz region Qərbi ölkələrinin müəllifləri tərəfindən Orta Şərq anlamına gəlir. İngilis dilində tərcümədə “the Middle East” Orta Şərq deməkdir. Yaxın Şərq istilahi ancaq MDB ölkələri və Rusiya Federasiyası elmi dairələrində istifadə olunur. Çünki Moskvadan baxanda bu region Yaxın Şərkdir. Lakin Amerikadan,

Avropadan və ya digər qonşu regionlardan baxanda bu region heç də Yaxın Şərq kimi görünmür. Bu məsələyə bu günün elmi prizmasından baxılmasına ehtiyac vardır.

ABŞ və Yaxın Şərq regionu ölkələri arasında münasibətlər keçən əsrdə baş vermiş dinamik dəyişikliklərin nəticəsi idi. Qeyd edilən dəyişikliyin məğzini anlamaq üçün bu dövr təqdim olunan dissertasiya işində tədqiq edilmiş və bununla yanaşı, müasir dövrdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin mahiyyətinin açılmasına cəhd göstərilmişdir. Tədqiq edilən mövzu dissertasiya işi kimi başlıca olaraq üç istiqamətdə araşdırılmışdır: ABŞ-ın enerji təhlükəsizliyinin təmini və enerji siyasəti, İsrailə müəyyən maraqlar üzərində qurulmuş güclü və dayanıqlı müttəfiqlik və qlobal hədəyə çevrilmiş beynəlxalq səviyyədə terrorla mübarizə.

XX əsrin əvvəlində Yaxın Şərq ABŞ-ın xarici siyasətində heç də önəmli yer tutmurdu və bu vəziyyət həmin əsrin 50-ci illərindən sonra dəyişməyə başladı. Bu dövrdən etibarən Vaşinqton öz gücünü Yaxın Şərqə doğru yönəltdi və böyük siyasi nüfuza malik olaraq, regionun əsas güc mərkəzinə çevrildi. Bu, regionun geo-strateji əhəmiyyətindən, ilk növbədə onun zəngin enerji ehtiyatlarından və çox zaman ABŞ-ın öz təşəbbüsü ilə müşayiət olunan qeyri-sabit siyasi mühiti ilə əlaqəli idi.

ABŞ-ın regiona göstərdiyi marağın əsasını zəngin karbohidrogen ehtiyatı təşkil etmişdir. Ucuz və milyardlarla ton neftin əldə edilməsi üçün mübarizə qaçılmaz idi. Regionda süni şəkildə qeyri-sabit hərbi-siyasi vəziyyət yaratmaq və bu vəziyyəti saxlamaq, dünyanın digər supergüclərinin regiona müdaxiləsinin qarşısını almaq və bu vəziyyətdən istifadə edərək ucuz neft axınına təmin etmək ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki maraqlarının əsasını təşkil edirdi. Malik olduğu siyasi nüfuzdan əlavə ABŞ regionda daha da möhkəmlənmək üçün gələcəkdə də hərbi və iqtisadi güc tətbiq etmək niyyətini açıq şəkildə nümayiş etdirirdi.

1979-1982-ci illərdə ABŞ-ın sayca 39-cu prezidenti Cimmi Karterin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə sabiq məsləhətçisi mərhum Zbiqnev Bjezinki Yaxın Şərq regionun ABŞ-ın milli strategiyasında rolu haqqında bildirmişdir ki, Qazaxıstandan və Azərbaycandan tutmuş Səudiyyə Ərəbistanına kimi olan ölkələrin demək olar ki, hamısı neft hasil edən ölkələrdir və bu da bölgənin əhəmiyyətini artırır. Belə ki, münasib qiymətlərlə enerjidaşıyıcılarına malik olma

ehtiyacı iqtisadi sahədə dinamik inkişaf baxımından üç nəhəng region-Şimali Amerika, Avropa və Şərqi Asiya üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Məhz bu səbəbdən “bu regionda strateji dominantlıq, lap elə maskalanmış şəkildə əməkdaşlığa söykənsə belə, dünya hegemonluğuna nail olmaq üçün əhəmiyyətli addım oldu”.¹

ABŞ növbəti illərdə öz maraqlarının qorunması naminə regionda güclü bir müttəfiq axtarışına çıxdı. “Soyuq müharibə” kontekstində ABŞ Yaxın Şərqlin hansısa bir ölkəsinin Sovet İttifaqı ilə yaxın münasibət qurmasına yol verməməyə çalışmışdır. İsrail dövlətinin yaranmasında bilavasitə həlledici rol oynamayan ABŞ bu ölkəni müttəfiq kimi seçdi və digər ölkələrlə də münasibət saxlamağa və onlar arasında nüfuzunu qorumağa çalışdı. Öz maraqlarını heç nəyə qurban verməyi düşünməyən ABŞ İsrail dövlətinin regionda güclənməsi, ərazisinin genişləndirilməsi üçün aparılan kiçik və ya böyük miqyaslı hərbi əməliyyatlara göz yumdu və bəzən də İsrailin “haqlı” olduğunu bəyan etdi.

ABŞ dövlətinin perspektivindən yanaşdıqda ölkənin yeritdiyi xarici siyasətin tarixi iki hissəyə ayırır: 11 sentyabr 2001-ci ilə qədər olan dövr, 11 sentyabr 2001-ci ildən sonrakı dövr.

2001-ci ildən etibarən ABŞ və İngiltərənin təşəbbüsü ilə Yaxın Şərq dünyanın ən təlatümlü və təhlükəli regionuna çevrildi. XX əsrin 90-cı illəri ərzində Yaxın Şərq regionunda terrorçulara qarşı mübarizə aparılırdı. Bu mübarizə əl-Qaidə terror şəbəkəsinin 11 sentyabrda ABŞ-a hücumundan sonra əsaslı şəkildə dəyişdi. Dünyanın siyasi quruluşunu dəyişən bu hadisələrdən sonra ABŞ özünün Yaxın Şərq siyasətində köklü dəyişiklik etdi. Belə ki, xarici siyasətdə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə müdaxiləni əsas götürdü. Regionda “qeyri-demokratik rejimlər” pərdəsi altında həmin ölkələrə hərbi-siyasi müdaxilə və hakimiyyətlərinin devrilməsi, bu regiona demokratiya gətirmə niyyəti və ən əsası terrora qarşı müharibə XXI əsrin əvvəllərində ABŞ-ın Yaxın Şərqdə yürütdüyü siyasətin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edirdi.

Müasir mərhələdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin tədqiq olunması Azərbaycan Respublikası üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, coğrafi baxımdan Azərbaycan Respublikası bu

¹ Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство, или глобальное лидерство. М.: Международные отношения, 2004. С. 95, 26, 167.

regiondan məsafəcə heç də uzaqda yerləşmir. Azərbaycan dövləti regionda baş verən hadisələri daim izləyir. Azərbaycan Respublikası bütün dünyada, eləcə də Yaxın Şərq regionunda sülhün bərqərar olunmasına tərəfdardır və bunun həyata keçməsi üçün nəzərəcarpacaq dərəcədə vacib addımlar atmışdır. Azərbaycan dövləti terrorun sərhəd tanımadığını, terrorçunun isə dininin, milliyətinin, irqinin olmaması amilini anlayır və müasir dünyada sülhə və əmin-amanlığa təhlükə doğuran istənilən neqativ hallarla mübarizə aparmağın labüdüyunü qəbul edir. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan Respublikası Yaxın Şərqdə terrora qarşı mübarizədə ABŞ-ın Cənubi Qafqazda etibarlı müttəfiqlərindəndir. Lakin bununla belə Azərbaycan Respublikasının özünün 30 ilə yaxındır erməni terrorundan əziyyət çəkməsinə baxmayaraq, ABŞ dövlətinin bu məsələdə mövqeyi birmənalı deyildir. NATO ilə Azərbaycan Respublikası arasında 1994-cü ildə bağlanmış Sülh Naminə Tərəfdaşlıq sənədi çərçivəsində Azərbaycan sülhməramlı qüvvələri Yaxın Şərqdə (İraq və Əfqanıstda) xidmət etmiş və regionda sülhün yenidən bərpa olunması üçün səylərini əsirgəməmişdirlər.

Digər bir səbəb isə, ABŞ-ın Yaxın Şərqdə olduğu kimi Azərbaycanda da enerji maraqlarının mövcud olması ilə əlaqədardır. Dissertasiya işi Yaxın Şərq regionunda enerji maraqlarının dərinədən tədqiqi bizim gələcəkdə strateji hədəflərimizin elmi araşdırma çərçivəsində müəyyən olunması baxımından da çox aktualdır.

Son illər Çin Xalq Respublikasının və əsasən, texnologiyanın inkişafına əsaslanan “pələng ölkələri” fonunda Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyanın iqtisadi və hərbi baxımdan sürətli inkişafı rəsmi Vaşinqtonu diqqəti müəyyən mənada Yaxın Şərq regionundan Asiya regionuna yönəlməyə vadar etsə də, Yaxın Şərqi zəngin enerji ehtiyatları, Vaşinqtonun başlıca müttəfiqi olan İsrailin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və böyük güclərin siyasi maraqlarının toqquşması ABŞ-a bir daha bu regionu diqqətdən kənar saxlamağın mümkünsüzlüyünü yada salır.

II Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra, soyuq müharibə dövründən başlayaraq, yəni 1945-ci ildən 2016-cı ilə kimi olan bir müddətdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti yuxarıda qeyd edildiyi kimi konkret üç istiqamətdə-ABŞ-ın Yaxın Şərqdə enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ABŞ-İsrail müttəfiqliyi və ABŞ-ın Yaxın Şərq regionunda terrora qarşı mübarizəsi araşdırılmamışdır. Qeyd edilən

hər üç istiqamətin araşdırılması dissertasiya işini elmi cəhətdən aktual edən başlıca amildir.

Bütün yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq demək olar ki, müasir mərhələdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin əsaslı tədqiqi elmi və siyasi aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Tədqiqat işi xronoloji cəhətdən müasir mərhələdə ABŞ-ın Yaxın Şərqdə yürütdüyü siyasəti əhatə edir. Burada əsas dövr kimi 1945-ci il II Dünya müharibəsi bitdikdən 2016-cı il ABŞ-ın sayca 44-cü prezidenti Barak Obama administrasiyasının hakimiyyətinin son müddətinə kimi olan dövr götürülmüşdür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin tarixini dərindən və ətraflı tədqiqinə ehtiyacın böyük olmasını ortaya çıxarır. Hazırkı tədqiqatın məqsədi yeni dünya düzəni qurulduqdan sonra mövcud tarixi ədəbiyyat materialları, rəsmi internet saytları, məlumatlar, liderlərin çıxışları, siyasi analitiklərin şərhləri və proqnozları, bu sahədə elmi tədqiqat aparmış mütəxəssislərin elmi işləri və s. əsasında kompleks şəkildə və obyektiv araşdırılaraq, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətini, onun xüsusiyyətlərini, regional və beynəlxalq münasibətlərə təsirini öyrənməkdən ibarətdir.

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti heç də müasir dövrdə, yəni yeni dünya nizamı qurulduqdan sonra formalaşmamışdır. Bu siyasətin tarixi I Dünya müharibəsi, lakin lap fəal şəkildə regiona müdaxiləsi II Dünya müharibəsindən sonra baş vermişdir. Bunun bir sıra səbəbləri vardır. Bu səbəblər ətraflı araşdırılaraq və təhlil edilərək dissertasiya işində öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq, əsas diqqət aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir:

- Yaxın Şərqdə ABŞ-ın maraqlarını müəyyən etmək;
- ABŞ-ın regionda iştirakının əsas mərhələlərini müəyyənləşdirmək;
- Tədqiq olunan dövrdə Yaxın Şərqdə yeni qüvvələr balansını və ABŞ-ın siyasətində dəyişiklikləri təhlil etmək;
- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində İsrail və onun təhlükəsizliyinin təmini məsələsini və onun həm İsrail, həm də ABŞ üçün əhəmiyyətini araşdırmaq;

- XXI əsrin ilk illərindən ABŞ-ın Yaxın Şərqdə terrorla mübarizə və müharibəsinin mahiyyətini açmaq;
- Regionda olan münaqişələr və onların həlli istiqamətində görülən işləri öyrənmək;
- Amerikanın Yaxın Şərq siyasətinin mahiyyətini müəyyənləşdirən daxili və siyasi amilləri müəyyənləşdirmək.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə dair ən çox ədəbiyyat əcnəbi, xüsusilə də ingilis dilindədir və dissertasiya işi də müasir mərhələyə aid olduğu üçün tədqiqat zamanı ən son çapdan çıxmış kitablardan istifadə olunmuşdur. Bunlardan biri Favaz A. Gergesin 2012-ci ildə çapdan çıxmış “Obama və Yaxın Şərq”² əsəridir və Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfədir ki, bu ədəbiyyat tədqiqata cəlb olunur. Müəllif kitabında Barak Obama adminstrasiyasının Yaxın Şərq siyasətinin əsaslarını və ondan öncəki prezident Corc Uoker Buş adminstrasiyasının XXI əsrin əvvəlində İraqa hərbi müdaxiləsi və bu müdaxilənin nəticəsi kimi regionda gərgin olan vəziyyəti daha da qəlizləşdirərək bu siyasətin həyata keçirilməsində yaratdığı çətinlikləri tədqiq etmişdir. Kitabda müəllif, əsasən, Barak Obama hakimiyyətə gəldikdən sonra onun və adminstrasiyasının Yaxın Şərqə dair siyasi kursunu, terrora qarşı müharibənin başqa terminlə əvəz edilərək eyni siyasətin həyata keçirilməsini, demokratiya dalğasının regiona gətirilməsini və bunun region üçün əhəmiyyəti, bölgədə yaşayan xalqların buna nə dərəcədə hazır olub olmamasını tədqiq edir. Mövzu tədqiq olunarkən, ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin fərqli aspektlərini müqayisəli şəkildə təhlil etmək üçün, müəllifin bu əsəri ilə yanaşı, terrorizm və Ərəb dünyasında Qərbin bu siyasətinə qarşı baş qaldıran etiraz və qiyamlardan bəhs edən digər “Yaxın Şərq. Ərəb dünyasında inqilab” və “Əl-Qaidənin yüksəlişi və enişi”³ adlı tarixi əsərlərindən də istifadə olunmuşdur.

Kayli Bakster və Şahram Əkbərzadənin müəllifi olduğu “ABŞ-ın Yaxın Şərqdə xarici siyasəti. Amerikaya əks meyllərin tarixi

² Favaz A. Gerges. Obama and the Middle East: The End of America's Moment? New-York, 2012

³ Favaz A. Gerges. America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests? First Edition. New-York: Cambridge University Press. 1999

kökləri”⁴ adlı əsərində ABŞ-ın Yaxın Şərqi siyasətinin tarixi kökləri, II Dünya müharibəsindən sonra bu regiona artan marağı, regionda gedən siyasi proseslər, müharibələr, İsrail dövlətinin yaranması və onun yaranması ilə bağlı həllinə bu günə kimi nail olunmayan İsrail-Fələstin münaqişəsi ətraflı şəkildə araşdırılmışdır. 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın İraqa hərbi müdaxiləsi və onun nəticələri, ABŞ tərəfindən yürüdülmən ikili siyasət və bu siyasətin nəticəsində ABŞ dövlətinə qarşı mənfi meylərinin yaranması əsaslı şəkildə tədqiq edilmişdir. Kitabda verilən məlumatların dərinədən öyrənilməsi və eləcə də istinad edilən mənbələr və onların araşdırılması dissertasiya işinin yazılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Core Uoker Buş adminstrasiyasının siyasətini araşdırmaq, İraqa müdaxilənin və terrora qarşı müharibənin görünməyən və ictimaiyyətə məlum olmayan səbəblərini təhlil etmək dissertasiyada bu mövzuya aid düzgün nəticələr çıxartmağa imkan verir. Kamal Akmaralın 2005-ci ildə çapdan çıxmış “Ben Bush Evangelist Bush”⁵ adlı əsərində müəllif Buş və onu dəstəkləyənlərin əsl simaları, gizli məqsədləri, törətdikləri cinayətləri və hədəflərini əsərdə açıq şəkildə bəyan etməyə çalışır. Müəllif kitabda Buşu və onu dəstəkləyənlərin evangelist olduqlarını iddia edir. Evangelistlər incildən moizələr oxumaqla, təlimlər keçməklə və ya xüsusi məlumatlar verməklə digər dindən olan insanları xristian dininə yönəldən böyük sayda üzvlərə malik missioner qrupdur. Müəllif onların sayının günü gündən artdığını, evangelistlər üçün İsa Məsihin də mənsub olduğu bütün dünyadakı israiloğullarını bugünkü İsrail torpaqlarından daha böyük torpaqlara sahib bir İsrail dövlətinə toplanmalarının zəruri olduğunu, bu dövlətin ərazisi bütün Mesopotamiyanı, xüsusən də müqəddəs torpaqları əhatə etməli olduğunu və burada bir nəfər də olsun müsəlmanın qalmalı olmadığını istəyirlər. Onların fikrincə, “Amerikanı idarə edən, dünyanı idarə edir”.

⁴ Kylie Baxter and Shahram Akbarzadeh. US Foreign Policy in the Middle East. The roots of anti-Americanism. 2008

⁵ Kemal Akmaral, Ben Bush Evangelist Bush, (İstanbul, Şimdi Kitap Kültür Sanat Yayınları, 2005), s. 17 –62.

2008-ci ildə Fərid Zəkəriyyə tərəfindən yazılmış “Amerikadan sonrakı dünya”⁶ adlı əsəri dissertasiya işinin yazılması zamanı öyrənilmiş və istifadə olunmuşdur. Əsər, əsasən, 2000-2007-ci illər ərzində dünyada gedən proseslərdən bəhs edir. Əsərdə XXI əsrdə baş vermiş bir sıra proseslərin hansı nəticələrə səbəb olacağı, bu dəyişikliklərin ABŞ və onun dominant mövqeyinə necə təsir edəcəyi, sülh-müharibə, iqtisadiyyat-biznes, fikir və mədəniyyət prizmasından yanaşıldıqda bu əsrin dünyaya nə vəd edəcəyi ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır. Bu istiqamətdə ABŞ-ın siyasi mövqeyini öyrənmək dissertasiya işinin yazılması baxımından olduqca vacibdir.

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətini şərtləndirən başlıca amillərdən biri regionun zəngin neft yataqlarına malik olmasıdır. Məhz bu amil ABŞ-ın regionda neft uğrunda apardığı siyasəti ətraflı araşdırmaq zərurətini yaradır. Conatan Kukun müəllifi olduğu “İsrail və sivilizasiyaların toqquşması”⁷ adlı kitabında Yaxın Şərqdə neft uğrunda aparılan mübarizələr, bunların sırasına Körfəz müharibələri, Səddam rejiminin devrilməsi, buna neokonservativ baxış və İsrailin rolu haqqında ətraflı araşdırmalar aparılmışdır. Regionun müasir dünya tarixinin bu bölməsinin öyrənilməsində kitabın özünəməxsus yeri vardır.

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin formalaşmasına təsir göstərən ən başlıca amillərdən biri İsrail dövləti və onun təhlükəsizliyi məsələsidir. Bu siyasətin formalaşmasında heç şübhəsiz ki, İsrail lobbisinin çəkisi çox ağırdır. ABŞ-ın bu regiona qarşı yürütdüyü siyasəti araşdırarkən, ABŞ, İsrail dövləti və İsrail lobbisinin qarşılıqlı münasibətləri, ABŞ-İsrail müttəfiqliyinin yaranması, lobbinin fəaliyyətini ətraflı araşdırmaq çox vacibdir. Məhz bu səbəbdən, Con J. Mearşaymer və Stefan M. Valtun müəllifi olduğu “İsrail lobbisi və ABŞ-ın xarici siyasəti”⁸ adlı kitabı çox qiymətlidir.

II Dünya müharibəsindən sonra bir-birini əvəz edən ABŞ prezidentləri və onların doktrinalarında Yaxın Şərq siyasətinin təzahürü, Ərəb-İsrail, xüsusilə İsrail-Fələstin münaqişələri, intifadalar

⁶ Fareed Zakaria. The Post American World. New York, W.W.Norton 2008

⁷ Jonathan Cook. Israel and the Clash of Civilisations: Iraq, Iran and the Plan to Remake the Middle East. Pluto Press, 2008

⁸ John J.Mearsheimer and Stephen M.Walt, The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy. New-York: Farrar, Straus and Giroux. 2007

(üsyandır), inqilablar, terror aktları, müharibələr, münaqişələrin həllinə çalışıldığı sülh danışıqları və s. məqamlar Peter L.Hahnın müəllifi olduğu “Münaqişələr və çal-çarpaz atışma. ABŞ və Yaxın Şərqlə 1945-ci ildən sonra”⁹ əsərində dərinlən tədqiq edilmişdir.

2001-ci il 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərqlə terrora qarşı müharibəsi İraqa müdaxilə ilə başladı. İraqa müdaxilə beynəlxalq ictimaiyyətin kəskin narazılığına səbəb oldu. Bir sıra müəlliflər beynəlxalq ictimaiyyətin etirazı fonunda müəllifi olduqları kitablarda ABŞ-ın ikili siyasətini kəskin tənqid edərək, Corc Uoker Buş adminstrasiyasının İraqa müdaxiləsinə heç bir bəraət olmadığını xüsusi vurğulayırdı. Çünki ABŞ İraq ərazisində heç də iddia etdiyi kütləvi qırğın silahlarının inkişaf etdirilməsinə dair bir sübut tapıb bilməmişdir. Lakin ABŞ-ın və xüsusilə Buş adminstrasiyasının siyasətini dəstəkləyən və ona bəraət qazandıran tədqiqat işləri vardır. Biz dissertasiya işində hər iki tərəfin baxışlarını əks etdirməyə çalışmışıq.

Bu tip əsərlərdən biri F.Fukuyamanın müəllifi olduğu, rus dilinə tərcümə olunmuş və dissertasiya işi zamanı məhz tərcümə variantından istifadə edilmiş “Amerika yol ayrıcında: demokratiya, hakimiyyət, neokonservativ miras”¹⁰ kitabıdır. Bu əsərdə müəllif İraqa hücum addımını pisləyir, müharibənin heç bir mənasının olmadığını bildirir və qeyd edir ki, demokratiyanın zor gücü ilə qurulması heç bir nəticə verməyəcək.

Dissertasiya işinin əsasını ABŞ-ın Yaxın Şərqlə siyasətinin müasir mərhələdə araşdırılması, bu siyasətin formalaşması, onun səbəblərini, regionda gedən tarixi-siyasi prosesləri araşdırmaq üçün A.Y.Olimpiyevin müəllifi olduğu və 2004-cü ildə nəşr edilmiş “Yaxın və Orta Şərqlə. Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri”¹¹ adlı əsəri tədqiqat işinə cəlb edilmişdir. Olimpiyevin əsərində əsas diqqət XX əsrin ortalarından sonlarına doğru Yaxın Şərqlə gedən tarixi-siyasi proseslər, münaqişələr, İsrail-Fələstin sülh danışıqları, regionda

⁹ Peter L.Hahn. The United States and the Middle East since 1945. Pomotac Books 2005

¹⁰ Фукуяма, Ф. Америка на распутье: демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма; пер. с англ. А.Георгиева. – М.: АСТ, 2007. – 282 с.

¹¹ А.Ю.Олимпиаев. “Ближний и Средний Восток”-Москва 2004

təhlükəsizlik problemləri, terrorizm təhlükəsinin regionda baş qaldırmasına yönəlmişdir.

2003-cü ildə Elman Nəsirli tərəfindən “ABŞ və dünya 11 sentyabr hadisələrindən sonra”¹² adlı kitabı bu mövzuda yazılmış elmi əsərdir. Əsərdə müəllif terrorizmin mahiyyətini, xüsusiyyətini və onun tarixinin ətraflı şəkildə izahını vermişdir. 11 sentyabr hadisələri və bu hadisələrdən sonra ABŞ-ın terrora qarşı müharibəsi, beynəlxalq terrorizmə qarşı aparılan mübarizə geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Əsər geniş mənbə bazası əsasında yazılmışdır. Dissertasiya işində ABŞ-ın terrora qarşı mübarizəsi geniş şəkildə araşdırılmış və adı çəkilən ədəbiyyatdan təqdim olunan dissertasiya işi zamanı istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işində müqayisəli paralellər apararkən Şiryayev B.A,¹³ Suslov.D.V,¹⁴ İvanov O.P¹⁵, Starichenok.V.V,¹⁶ Melnikov Y.M,¹⁷ Ali Tariq, Bar-Siman-Tov Yaaov, Bregman Ahron, Calvocoressi P, Erikson D.P, Hantinqton S. kimi həm rus müəllifləri, həm fərqli milliyyətdən olan müəlliflərin ingilis dilində yazılmış, ingilis dilində rus dilinə tərcümə edilmiş və digər əsərlərə müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın mənbə bazası. Təqdim edilən dissertasiya işinin və tədqiq edilən problemin araşdırılmasında bir sıra çox əhəmiyyətli mənbələrdən istifadə edilmiş və elmi dövriyyəyə cəlb edilmişdir. İstifadə olunmuş mənbələr qruplaşdırılaraq, aşağıdakı şəkildə aydın təqdim edilir:

- ABŞ və Yaxın Şərqi dövlət və hökumət başçılarının çıxış, məruzə və bəyanatları^{18 19}

¹² Nəsirov E. ABŞ və dünya 11 sentyabrdan sonra. Bakı. Adiloğlu. 2003

¹³ Ширяев Б. А. Внешняя политика США: принципы, механизмы, методы. СПб., 2006

¹⁴ Суслов, Д.В. Политика США по управлению «расширенным» Ближним Востоком / Д.В.Суслов // США. Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – № 4. – С. 72–89

¹⁵ Иванов О.П. Военная сила в глобальной стратегии США. – М., 2008.

¹⁶ Стариченок, В.В. Демократия с набором трудностей / В.В. Стариченок // Беларуская думка. – 2015. – № 1. – С. 72–76.

¹⁷ Мельников Ю.М. От Потсдама к Гуаму. Очерки американской дипломатии. – М., 1974.

¹⁸ Obama B. Remarks by the President on the Situation in Egypt. The White House. Washington, DC. February 1, 2011.

• ABŞ, Azərbaycan, Rusiya, Pakistan, İsrail və digər ölkələrdə nəşr olunmuş dövrü mətbuat materialları²⁰

• ABŞ Dövlət Departamentinin məlumatları²¹

• ABŞ Müdafiə Departamentinin yaydığı rəsmi məlumatlar²²

• ABŞ-ın keçmiş dövlət və hökumət başçılarının memuarları²³

• Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin məlumatları^{24 25}

• ABŞ-da fəaliyyət göstərən Pyu,²⁶ Minilliyin İnkişafı Fondu, Böyük Yaxın Şərq və Şimali Amerikaya dair təşəbbüs fondu²⁷ və s. bu kimi qeyri-hökumət təşkilatlarının hesabatları və apardıqları sorğular.

Elmi-texniki nailiyyətlər bilavasitə yuxarıda göstərilən mənbələrə beynəlxalq şəbəkə vasitəsilə çıxış imkanı vermiş və bir çox hesabat, yazışmalar, memuarlar elektron formada internet vasitəsilə əldə edilmiş və tədqiqat prosesində mühüm mənbə funksiyasını həyata keçirtmişdir.

ABŞ-ın keçmiş və ilk qadın dövlət katibi olmuş Madlen Olbraytın 2006-cı ildə işiq üzü görmüş və rus dilinə tərcümə olunmuş “Din və dünya siyasəti”²⁸ adlı əsəri tədqiqat işi üçün çox qiymətli bir

¹⁹ Obama B. Remarks on the Turmoil in Libya. The White House. Washington, DC. February 23, 2011

²⁰ Ghulam Asgar Khan. The al-Gaida demon. <http://nation.com.pk/E-Paper/lahore/2009-07-01/page-7>

²¹ State Department briefing book, January 10, 1950. David D. Lloyd papers. HSTL

²² Strategic Assessment 1998. Engaging Power for Peace Institute for National Strategic Studies, National Defense University

²³ Madeleine Albright, Madam Secretary. New-York 2013

²⁴ CIA, ORE 52, October 17, 1947, President's Secretary's File (PSF), Intelligence File, box 254, Harry S Truman Library (hereafter HSTL);

²⁵ Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction, 'Letter to President George W Bush', 31 March 2005. www.wmd.gov/report/.

²⁶ One year later: September 11 and the Internet. By Susannah Fox, Lee Rainie and Mary Madden <http://www.pewinternet.org/2002/09/05/one-year-later-september-11-and-the-internet/>

²⁷ Andrew Kohut. "America's Image in the World: Findings from the Pew Global Attitudes Project", 14 March, 2007.

²⁸ Олбрайт, М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс. – 2007.

mənbə hesab oluna bilər. İraq müharibəsindən sonra ölkəsinə qarşı qismən və ya tam da olsa itirilmiş inamı geri qaytarmağa çalışan müəllif Avropa ilə münasibətlərə önəm verir. Buş administrasiyasının hesaba alınmamış nəticələrlə qarşılaşmadığını və buraxdığı səhvləri qeyd etməsinə baxmayaraq, xanım Olbrayt demokratiyanın, bərabərliyin, azadlığın, dini dəyərlərin və ABŞ-ın bu dəyərləri yaymaq üçün xoşməramlı niyyətini, “kimsəsizləri qorumaq üçün” aparılmış “ədalətli” müharibələri xüsusi vurğulayaraq, Buş adminstrasiyasının atdığı hər bir addıma bəraət qazandırmış kimi olur.

Yuxarıda göstərilən ədəbiyyatdan əlavə ABŞ, Rusiya Federasiyası, Türkiyə Cumhuriyyəti və bir sıra Avropa ölkələrinin dövrü mətbuatda çap olunmuş qəzet, jurnal materialları, Yaxın Şərqlə dair, xüsusilə ABŞ-da fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarının, institutlarının hesabatları ilə də tanış olunmuşdur. Qeyd olunan materialların öyrənilməsi dissertasiya işinin yazılmasına yardım göstərmişdir.

Yuxarıda adları çəkilmiş mənbələrin bəzilərindən ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin başlıca istiqamətlərinin müəyyən edilməsində, regionda ABŞ-ın maraqları, onun Yaxın Şərq nefti hesabına enerji təhlükəsizliyinin təmin etməsi siyasətinin təhlil olunmasında, regionun bu günə kimi həll olunmamış münaqişələrinin araşdırılmasında, dünyanın global probleminə çevrilmiş zaman, məkan, din, milliyət, xalq amilinin heç birini özündə ehtiva etməyən və dünyanın heç bir ölkəsinin sığortalanmadığı bəşəri bəlaya çevrilən terrorizm fenomeninin əsas təhlükəsizlik problemi kimi öyrənilməsində istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Təqdim olunan və tədqiqata cəlb edilmiş ilkin mənbələrin materiallarının və tədqiqatlardakı faktların, ümumiləşdirmələrin, mülahizələrin obyektiv təhlili dissertasiyanın metodoloji əsasını təşkil edir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məsələləri tədqiq edərkən mövcud fakt və hadisələrin müqayisəli təhlilinə üstünlük verilmiş, nəzəri yanaşma metodu əsas götürülərək tarixçilik prinsipinə əməl olunmuşdur. Müəllif ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin tarixi ilə bağlı istənilən bir məsələni araşdırarkən ilk növbədə sinxron mənbələrin faktlarına əsaslanmış, həmçinin tarixi ədəbiyyatda həmin məsələlərlə bağlı mülahizələrə də diqqət yetirmiş, elmi ümumiləşdirmələrin aparılmasına, obyektiv elmi nəticələrin əldə olunmasına çalışmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti haqqında fərqli dövrlərə aid müxtəlif dillərdə çoxlu sayda əsərlər və elmi işlər mövcuddur. Lakin buna baxmayaraq, tədqiqatın elmi yeniliyi ilk öncə müasir mərhələdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin kompleks şəkildə öyrənilməsi ilə əlaqədardır. Müasir mərhələdə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin əsas istiqamətləri öyrənilərək ümumiləşdirmələr aparılmış və sadaladığımız problemlər üzrə vacib elmi nəticələr əldə edilmişdir. O cümlədən dissertasiyada:

- ilk dəfə olaraq I Dünya müharibəsindən sonra ABŞ hökumətinin Yaxın Şərqdə siyasi vəziyyəti araşdırmaq üçün Kinq-Kreyn komissiyasının formalaşdırılması və regiona ezam edilməsinə dair araşdırmalar mənbələrin faktları əsasında müəyyənləşdirilmiş;

- ilk dəfə olaraq böyük xronoloji çərçivədə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin tarixi inkişaf mərhələləri araşdırılmış, ABŞ-ın regionda siyasi və hərbi müdaxiləsi tədqiq edilmiş;

- ilk dəfə olaraq XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, ABŞ-da baş vermiş terror aktları, onların səbəbləri ayrıca təhlil edilmiş;

- ilk dəfə olaraq Corc Uoker Buş adminstrasiyasının Yaxın Şərq ölkəsi olan İraqa hərbi müdaxiləsi və nəticədə İraqda mövcud rejimin devrilməsi etibarlı mənbə və konkret faktlara əsaslanaraq araşdırılmış;

- Barak Hüseyin Obama adminstrasiyasının hakimiyyətə gəlməsi və onun hakimiyyəti illərində (2008-2016) ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində baş verən dəyişikliklər ətraflı şəkildə işıqlandırılmış;

- ilk dəfə olaraq ABŞ-ın Yaxın Şərq neftindən asılılığı azaltmaq üçün apardığı siyasət, lakin eyni zamanda digər dövlətlərin regionda hegemonluğunun qarşısını almaq üçün atdığı addımlar geniş şəkildə tədqiq edilmiş;

- Yaxın Şərqdə ABŞ-ın yürütdüyü siyasətə birtəfəli baxılmamış, ABŞ-ın dövlət xadimlərinin memuarları mənbə kimi istifadə olunaraq, dünyanın və beynəlxalq ictimaiyyətin ABŞ-ın Yaxın Şərqdəki siyasətinə münasibəti müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin özəlliklərinin müəyyən edilməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminə təsir etməsi praktik və nəzəri cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiyanın özündə ehtiva etdiyi məlumatlar, alınan nəticələr və aparılmış ümumiləşdirmələr regional münasibətlərin

təkamülü və genezisinin aktual suallarına cavab verilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

İş prosesində əldə olunan nəticələr öyrənilən problemlə bağlı müəyyən proqnozların verilməsinə və qiymətləndirmələrin aparılmasına kömək edir. Dissertasiyanın materiallarından Yaxın Şərqlə bağlı problem, ABŞ-ın bu regiondakı siyasəti ilə bağlı tədqiqatların aparılmasında, analitik materialların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Bundan başqa, dissertasiya işindən tədris müəssisələrində problemlə bağlı dərslərin, metodik vəsaitlərin, tədris proqramlarının, mühazirə mətnlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

İşin aprobeiasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun Elmi Şurası tərəfindən təsdiq olunub və həmin İnstitutun “Ümumi tarix” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları məqalə və tezislə şəkildə müxtəlif elmi məcmuələrdə dərc olunmuş, bir sıra elmi konfranslarda məruzə edilmişdir. Dissertasiya işi AMEA-nin “Ümumi Tarix” şöbəsində iki dəfə müzakirə olunmuşdur.

Bundan əlavə, tədqiqatçı 2018-ci il 16 iyun-30 iyul tarixlərində ABŞ Dövlət Departamentinin və ABŞ-ın Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin dəstəyi ilə bu dövlətdə tədqiqatçı-alimlər üçün təşkil olunmuş və əsasən ABŞ-ın Yaxın Şərqlə siyasətinə həsr edilmiş “ABŞ-ın xarici siyasəti”ni proqramda iştirak etmişdir. ABŞ Dövlət Departamenti, ABŞ Konqresi, BMT və ABŞ-ın bu təşkilatdakı nümayəndə heyətinin rəhbəri ilə görüş də daxil olmaqla, bir sıra digər hökumət və həmçinin, Pyu Araşdırmalar mərkəzi (Pew Research Center), Freedom House, Carnegie Şurası (Carnegie Council), Xarici Əlaqələr Şurası (Council on Foreign Relations), Amerika-İsrail İctimai Əlaqələr Komitəsi (AIPAC) və s. kimi qeyri-hökumət təşkilatlarında keçirilən görüşlərdə iştirak etmişdir. ABŞ-ın xarici siyasəti, xüsusilə də Yaxın Şərqlə siyasətinə dair aparılan müzakirələrdə iştirak etmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyatdan siyahısından ibarətdir.

II DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın I fəslı “**ABŞ-ın Yaxın Şərqdə enerji təhlükəsizliyi siyasəti**” adlanır. Bu fəslin ilk yarımfəslində “**ABŞ-ın enerji siyasətinin formalaşmasında və onu şərtləndirən amillərdə Yaxın Şərq regionu**” təhlil edilmişdir. ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətini şərtləndirən ən başlıca amillərdən biri regionun zəngin karbon-hidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi və ona nəzarət təşkil etmişdir. Bu amil XX əsrin əvvəllərindən formalaşmış və bu gün də ABŞ hökumətinin siyasi gündəliyindən prioritet mövzu olaraq qalmaqdadır.²⁹ Bu siyasətin formalaşmasının tarixi inkişaf mərhələləri bu yarımfəsilə araşdırılmışdır.

Yaxın Şərq nefti “ABŞ-ın başlıca enerji təhlükəsizlik mənbəyi” hesab edilirdi. Məhz bu təhlükəsizliyin qorunması və dünya liderliyinin təmin olunması üçün II Dünya müharibəsindən sonra yaranan ikiqütblü dünyada ABŞ heç bir halda Sovet İttifaqının regiona müdaxiləsinə imkan yarada bilməzdi. Yaxın Şərqdən Qərbe, xüsusilə də ABŞ-a ucuz neft axını təminatı çox önəmli olmuş və bu axını heç bir vasitə təhdid etməməli idi.³⁰ Bu siyasət təqdim olunan yarımfəsilə ətraflı tədqiq edilmişdir. Qeyd olunur ki, beynəlxalq münasibətlər sistemində güc balansının dəyişməsi, regionda baş verən proseslər və inkişaf edən dünyada ABŞ-ın artan maraqları, bitmək bilməyən istək və tələbləri enerji təhlükəsizliyinin formalaşmasına birbaşa təsir göstərmişdir.

Enerji siyasətini həyata keçirmək üçün ABŞ qarşısına çıxan bütün maneələri istənilən vasitə ilə, hətta qlobal səviyyədə dəf etmiş, yerli və beynəlxalq ictimaiyyətin fikrinə məhəl qoymayaraq, regionda münaqişələrin başlamasında katalizator rolunu oynamışdır. Tədqiqat işində göstərilir ki, 2001-ci ildə ABŞ-da hakimiyyətə Corc Uoker Buş gəldi. Bir neçə ay sonra o, Yaxın Şərqdə ABŞ-ın siyasətini tamamilə yenilədi. O, xarici siyasətdə yenidən Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə müdaxiləni əsas götürdü. 2002-ci il Buş adminstrasiyasının həyata

²⁹ The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Shaped". Anthony Sampson. New York: Viking Press, 1975. s. 45-46

³⁰ Caraway to Radford, March 20, 1956, CJCS Radford, box 16, 091 Palestine, Records of the Joint Chiefs of Staff, Record Group (RG) 218, National Archives

keçirdiyi milli enerji siyasətində qeyd edilir ki, “Fars körfəzi ABŞ-ın beynəlxalq enerji siyasətində başlıca obyektidir, lakin bizim müdaxiləmiz qlobal səviyyədə olacaq. Biz qlobal enerji balansına başlıca təsir göstərən regionun mövcud və inkişaf etmiş sahələrinə önəm verəcəyik”.³¹

Birinci fəslin “*ABŞ-ın Yaxın Şərq regionu nefti uğrunda mübarizəsi*” adlanan ikinci yarımfəslində XX əsrin ortalarında etibarən ABŞ-ın regionda neft uğrunda apardığı mübarizələrdən bəhs edilir. Bu yarımfəsilə I Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın regionu araşdırmaq üçün göndərdiyi komissiya,³² ABŞ neft şirkətlərinin regionda fəaliyyəti, regionun zəngin enerji ehtiyatlarına malik ölkələri olan İran və İraqda ABŞ şirkətlərinin iştirakı ilə yaradılan birgə neft konsessiyaları haqqında məlumatlar təqdim edilmişdir.³³ Bu neft şirkətlərinə misal olaraq, Kaliforniya Standart Neft Şirkəti, İraq Neft Şirkəti, ABŞ şirkətləri olan Exxon, Gulf Oil, Mobil, Chevron, Texaco, İngilis-holland şirkəti olan Royal Dutch Shell və Böyük Britaniya şirkəti olan British Petroleum təşkil olunmuş “Yeddi bacı” neft korporasiyaları göstərmək olar.

ABŞ regionda qeyri-sabit rejimləri öz enerji təhlükəsizliyi üçün başlıca hədə olaraq görmüş və onların devrilməsinə çalışmışdır. Buna misal olaraq, 1953-cü il avqustun 19-da İranın səs çoxluğu ilə seçilmiş baş naziri Məhəmməd Müssədiqin hakimiyyətdən devirilməsi də daxil idi. Belə ki, Məhəmməd Müssədiq 1951-ci il, mart ayının 8-də İran neftinin milləşdirilməsinə dair qanunun qəbulunda yaxından iştirak etdiyi üçün ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinə (MKİ) Müssədiqi hakimiyyətdən devirmək əmri verildi və bu məqsədə nail olmaq üçün

³¹ The Bush/Cheney Energy Strategy: Implications for U.S. foreign and military policy. A Paper Prepared for the Second Annual Meeting of the Association for Study of Peak Oil Paris, France, 26-27 May 2003. By Michael T. Klare Professor of Peace and World Security Studies. <http://www.informationclearinghouse.info/article4458.htm>

³² Gelvin, James L.; edited by David W. Lesch. "The Ironic Legacy of the King-Crane Commission". The Middle East and the United States (Boulder, CO: Westview Press). 1999

³³ Daniel Yergin, The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power. New-York, Simon & Schuster. 1991 s. 298

MKİ 1 milyon dollar vəsait ayırdı.³⁴ Həmçinin, 2003-cü il may ayının 1-də Səddam Hüseyn rejimini devirməsini də qeyd etmək olar.³⁵

ABŞ-ın 1990-cı il İraq-Küveyt və dolay yolla İraq-İran, eləcə də 2003-cü il İraq müharibəsinə cəlb olunmasının səbəbləri³⁶ və müasir dövrdə bu mübarizənin fərqli forması bu yarımfəsildə araşdırılmışdır.

II fəsil **“ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində İsrailin təhlükəsizliyinin yeri”** adlanır və iki yarımfəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsil **“ABŞ-İsrail strateji müttəfiqlik münasibətinin yaranması və tarixi inkişaf mərhələləri”** adlanır.

İsrail dövlətinin qısa tarixi müharibələrlə xarakterizə olunur. Ərəb-İsrail münaqişəsi əzəli nifrətə deyil, ərazi iddiası, su yolunun əldə edilməsi, strateji planlaşdırma kimi məsələlərə və nəhayət siyasətçilərin şəxsi gündəliyinə söykənmişdir.³⁷

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinin digər mühüm amilini təşkil edən İsrail dövlətinin təhlükəsizliyinin təmini,³⁸ ABŞ-İsrail müttəfiqliyinin yaranmasının tarixi inkişaf və ona zəmin yaradan amillər,³⁹ İsrailin coğrafi mövqeyinin ABŞ üçün önəmi,⁴⁰ İsrail-Ərəb,⁴¹ İsrailin daxil

³⁴ Dr.Mohammed Mossadegh Biography, Prime Minister of Iran. 1951-1953. <http://www.mohammadmossadegh.com/biography/>

³⁵ White House, Office of the Press Secretary (2002) “Saddam Hussein’s Support for the International Terrorism”, 12 September, available at www.whitehouse.gov/infocus/iraq/decade/sect5.html

³⁶ The real news in the Downing Street memos’, Los Angeles Times, 23 June 2005. <http://articles.latimes.com/2005/jun/23/opinion/oe-smith23>

³⁷ State Department Report: Foreign Relations of the United States, Arab-Israeli Dispute, 1964-67. Department of State, Washington, DC. Rusk to Johnson, January 16, 1964. FRUS, 1964-1968, 18:17-23 s. 67

³⁸ Sprinzak Ehud. The Ascendance of Israel’s Radical Right. New-York, Oxford University Press. 1991 s. 159

³⁹ McNamara, Robert Britain Nasser and the Balance of Power in the Middle East. London, Routledge, 2003 s. 59

⁴⁰ James A.Baker Peace Process. The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, 1989-1992. New York: Putnam, 1995 s. 115

⁴¹ Bar-Siman-Tov Yaaov. Israel, the Superpowers and the War in the Middle East. London: Praeger. 1987 s. 424-439

olduğu digər regional münaqişələrində⁴² və eləcə də, sülh prosesinin tənzimlənməsində ABŞ-ın rolu,⁴³ ABŞ-İsrail müttəfiqliyinin möhkəmlənməsinə təsir edən yerli və xarici amillər bu yarımfəsildə tədqiq edilmişdir. Buna misal olaraq, 1968-ci ildə İsrailin Yaxın Şərqdə Nüvə Silahının yayılmamasına dair müqaviləyə qoşulmaması və ABŞ-ın İsrailin lazım olmadığı təqdirdə nüvə silahında ilk istifadə etməyəcəyi cavabı ilə qane olmasını,⁴⁴ Soyuq müharibə kontekstində Misirin Sovet İttifaqından silah alması və öz döyüş qabiliyyətini artırmasına cavab olaraq, ABŞ-ın İsrailin hərbi balansını və yerli siyasi maraqlarını qorumaq üçün bu dövlətə qabaqcıl hərbi təyyarələr göndərməsini,⁴⁵ ABŞ-ın 2006-cı ildə alovlanan İsrailin Livana hücumunu dəstəkləməsi və bu münaqişəni “terrora qarşı müharibə” kimi qiymətləndirməsini və İsrailin özünü müdafiə haqqının olmasına dair fikiləri təsdiq etməsini⁴⁶ göstərmək olar.

İkinci fəslin “*İsrail-Fələstin münaqişəsi və ABŞ-ın mövqeyi*” adlanan II yarımfəsildə 1947-ci ildə İsrail dövlətinin yaranması ilə regionda sülhün bitməsi ilə meydana çıxan Ərəb-İsrail və xüsusilə də İsrail-Fələstin münaqişələrinin başlanması, onların tarixi inkişafı bu yarımfəsildə araşdırılmışdır. 1967-ci il Altı günlük müharibədən sonra İsrailin xüsusilə, Fələstin torpaqları hesabına ərazisini genişləndirməsi və illər ötdükcə problemin həll olunmaması tərəflər arasında münaqişəni dəfələrlə alovlandırmış və ərəb dilində tərcümədə qiyam mənasını verən İntifadaların başlamasına səbəb olmuşdur.⁴⁷

İsrail-Fələstin münaqişəsində həll yoluna nail olmaq üçün ABŞ-ın sülh prosesində iştirakı bu yarımfəsildə geniş şəkildə araşdırılmışdır. Belə ki, ABŞ-da Riçard Niksonun hakimiyyəti

⁴² Leslie Stein. Israel since the Six-Day War. Polity Press, Cambridge, 2014 s. 306-310

⁴³ Quandt, William B. Peace Process: American Diplomacy and the Arab Israeli Conflict since 1967. University of California Press. 2001 s. 205-206

⁴⁴ Kylie Baxter and Shahram Akbarzadeh. US Foreign Policy in the Middle East. The roots of anti-Americanism. 2008 s. 56

⁴⁵ Bregman Ahron. A History of Israel. London. Palgrave Macmillan, 2003 s. 215-217

⁴⁶ The Parties to Israel-Lebanon Conflict by L.G.Ivashov, General Colonel. <http://www.meaus.com/110-israel-war-on-lebanon.htm>

⁴⁷ Meir Hatina. Islam and Salvation in Palestine: The Islamic Jihad Movement. Tel-Aviv University, 2001. s. 50-82

illərindən bəri başlayan bu problem 2016-cı ilə kimi hakimiyyətdə olmuş Barak Obama adminstrasiyasının siyasi gündəliyində duran məsələ olmuşdur.⁴⁸

Yarımfəsildə, əsasən, ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə İsrail və Fələstin arasında olan sülh naminə danışıqlar, onları gedişatı və nəticələri araşdırılmışdır. ABŞ-ın İsrailin təhlükəsizliyini müdafiə etmək məqsədilə İsrail-Fələstin sülh prosesinə ABŞ-ın ikili standartlara əsaslanan siyasəti və yanaşması bu yarımfəsildə dərinlən tədqiq edilmişdir. Buna nümunə kimi İsrail-Fələstin münafişəsində ABŞ-ın İsraili dəstəkləməsi, eləcə də, İsrailin Qəzza və Qərb sahillərində yaşayış məskənlərini salmasına ABŞ-ın göz yumması faktını göstərmək olar.⁴⁹

Dissertasiyanın III fəslı *“ABŞ-ın antiterror siyasətində Yaxın Şərğ regionu”* adlanır. Bu fəslin I yarımfəslı *“11 sentyabr 2001-ci ilə qədər ABŞ-ın antiterror siyasətində Yaxın Şərğ regionuna”* həsr olunub. Bu yarımfəsildə II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın siyasi gündəliyində terror, terrorizm, ekstremizm anlayışlarının meydana gəlməsi, onların təsnifatı və onlara qarşı mübarizə tədbirləri geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.⁵⁰

Bundan əlavə, bu yarımfəsildə Əl-Qaidə, İslam cihadı, Taliban, İslam camaatı və s. kimi terror təşkilatlarının fəaliyyəti, onların hakimiyyət uğrunda mübarizəsi, ABŞ vətəndaşlarının və hərbcilərinin məruz qaldığı terror aktları araşdırılmışdır.⁵¹ Buna misal olaraq, 1971-ci ildə FAT-ın Qanlı sentyabr qrupunun ABŞ səfirini, 1973-cü ildə Sudanda səfirlik rəsmisini və 1976-cı il Livanda isə digər bir diplomatı qətlə yetirilməsi faktını⁵² 1983-cü ildə Livanın paytaxtı Beyrutda vətəndaş müharibəsi zamanı, daha sonra Hizbullah kimi

⁴⁸ Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World*. New York. W.W.Norton. 2000 s. 289-298

⁴⁹ James A.Baker *Peace Process. The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, 1989-1992*. New York: Putnam, 1995 s. 132

⁵⁰ Timothy Naftali. *International Journal. US Counterterrorism before Bin Laden*. Vol. 60, No. s. 25-34

⁵¹ Dennis Ross, *The Missing Peace: The Inside of the Fight for the Middle East*. New-York, Farrar, Straus. 2005 s. 16-45

⁵² Spiegel Steven *Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy from Truman to Reagan (Middle Eastern studies)*. The University of Chicago, 1985. s.65-70

tanınan İslam Cihadı terror təşkilatı tərəfindən ABŞ hərbi qüvvələrinin yerləşdiyi binaya bomba atılması nəticəsində 241 ABŞ və 58 fransız sülhməramlısının, 6 mülki vətəndaşının və 2 terrorçunun həlak olmasını⁵³ göstərmək olar.

II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərqdə baş qaldıran terror təhdidlərinə qarşı lazımı və tutarlı şəkildə cavab verməməsinin səbəbləri, ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə buna dair reaksiyalar ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir.⁵⁴ Buna misal olaraq, ABŞ-da hərbi veteranların zorakılığa qarşı olmalarını və bu səbəbdən fələstinlilərə qarşı qəddar siyasət aparan İsrail dövlətinin törətdiyi qanlı hadisələrlə bir tutulacağından ehtiyat etməklərini göstərmək olar.⁵⁵

11 sentyabr 2001-ci ilə kimi ABŞ-da İslam dini Qərblə Şərqi üz-üzə qoyan və ya dünyada sülhə hədə olan bir din kimi qəbul olunmurdu. Belə ki, Corc Buş (ata), Bill Klinton və Corc Buş (oğul) və ya onların adminstrasiyalarının yüksək rütbəli məmurları İran, Sudan, İraq və Liviya kimi ölkələri ekstremist təhlükəsi olan ölkələri kimi tanıyırdı. Lakin qeyd edirdilər ki, bütün dünyada olduğu kimi Yaxın Şərq regionunda da fundamental şəkildə bölünmə mövcuddur.⁵⁶ Ziddiyyət heç də sivilizasiyalar və dinlər arasında deyil, bu, əsarət və buna cavabdeh olan hökumətlər, mütədillik və ekstremizm arasındadır. Əslində, ABŞ-ın düşmənləri əsarət və ekstremizmdir, çox təəsüf ki, bu qarşıya dini və ya dünyəvi simada çıxır. ABŞ hər zaman terror, dözümsüzlük və zorakılıq ilə gündəmə gəlmək istəyənlərə qarşı olması fikri ABŞ dövlət rəsmiləri tərəfindən bəyan edilmişdir.⁵⁷

11 sentyabr 2001-ci il ABŞ və eləcə də dünyanı lərzəyə salan

⁵³ Bret Stephens: Iran's Unrequited War

<http://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203630604578072452443447568>

⁵⁴ Paul R. Pillar. Terrorism and U.S. Foreign Policy. Brooking Institute Press. Washington D.C. 2003 s.97-110

⁵⁵ David McDowall, Palastine and Israel: the uprising and beyond. University of California Press, 1989 s.243-265

⁵⁶ Gilles Kepel. Jihad: the trail of political Islam. 4th edition. I.B Tauris. London: 2006 Patterns of Global Terrorism. 2003. s. 43-61

⁵⁷ Katharine C. Gorka. "The Flawed Science Behind America's Counter-Terrorism Strategy". The Council on Global Security WHITE PAPER. October 2014 www.CouncilOnGlobalSecurity.com

terror aktı haqqında ətraflı araşdırma edilmişdir. Məsələn, eyni zamanda dörd ABŞ təyyarəsinin qaçırılması və üçünün öncədən planlaşdırılmış obyektlərə çarpılması, üç mindən çox insanın həlak olması, terror aktından sonra ABŞ maliyyə sisteminin iflic vəziyyətinə düşməsi və nəhayət, məhz bu hadisədən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərq regionunda terrora qarşı qəti və genişmiqyaslı mübarizə aparması haqqında bu yarımfəsildə bəhs edilmişdir.

Fəslin ikinci yarımfəslində “*11 sentyabr 2001-ci ildən sonra ABŞ-ın antiterror siyasətində Yaxın Şərq regionu*” adlanır. Bu yarımfəsildə 11 sentyabr 2001-ci il əl-Qaidə terror təşkilatı tərəfindən reallaşdırılan terror aktlarından sonra ABŞ-ın terrora qarşı mübarizəsi deyil, müharibəsi və bu terminlər arasında fərq araşdırılmış, Corc Uoker Buş administrasiyasının Yaxın Şərqə hərbi müdaxiləsi geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.⁵⁸ İraqda, Əfqanıstanda qeyri-demokratik rejimlərin devrilməsi, regiona demokratiya gətirilməsi tədbirləri,⁵⁹ Yaxın Şərq regionunda istər İslamofobiya, istərsə də digər siyasi, sosial səbəblərə əsaslanan narazılıqlar və onun nəticələri təhlil edilmiş, ABŞ Dövlət Departamentinin terrorizm və terrorçuya verdiyi təsnifat⁶⁰ bu yarımfəsildə tədqiq edilmişdir.

Barak Obamanın hakimiyyəti illərində isə ABŞ-ın anti-terror siyasətində fərqli yanaşma, İslam dünyası, xüsusilə İranla əlaqələrin normallaşdırılması istiqamətində atılan addımlar, Yaxın Şərqdə ABŞ-ın hərbi yükünün azaldılması, 2012-ci ildə Yaxın Şərq regionunu ağışuna almış Ərəb baharı və ABŞ-ın yanaşması, regionun və dünyanın bəlasına çevrilmiş İŞİD terrorunun kökünü kəsmək üçün mübarizəsi bu yarımfəsildə dərinlən tədqiq edilmişdir.⁶¹ Buna nümunə olaraq, Barak Obama administrasiyasının sələfindən fərqli olaraq, “terrora qarşı mübarizə” terminindən tamamilə imtina edilməsi,

⁵⁸ Ahmet K. Han, ‘Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakâr Komplo (?) ve Bush Doktrini’, Toktamış Ateş (Der.), Kartal’ın Kanat Sesleri ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimlerde Dünya, (Ankara, Ümit Yayıncılık, 2004), s.120

⁵⁹ 9/11 Commission Report. <http://avalon.law.yale.edu/sept11/911Report.pdf>

⁶⁰ Patterns of Global Terrorism. 2003 United States Department of State.

April 2004 <http://www.state.gov/documents/organization/65464.pdf>

⁶¹ Андрей Сушенцов. США и Волнения на Арабском Востоке.

<http://www.intertrends.ru/twenty-fifth/013.htm#note7>

“dəniz arxası torpaqlarda təxirəsalınmaz əməliyyatlar” ifadəsi ilə əvəz olunması,⁶² “diplomatiya, cəza və sonda güc tətbiq etmədən İrənin yürütdüyü siyasəti nəzarət altında saxlamaq” strategiyasının qəbulu, “Ərəb baharı” hərəkatının ABŞ Kəşfiyyat İdarəsi tərəfindən “qəfil”, “öncədən ehtimal edilməyən”, “şiddətli” sözləri ilə ifadə olunması⁶³ və İŞİD-i məhv etmək üçün uzunmüddətli planın qəbulu ilə bağlı zidiyyətləri⁶⁴ göstərmək olar.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatın gedişində əldə olunmuş əsas elmi-nəzəri qənaətlər sistemləşdirilərək ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr edilmiş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. ABŞ-İsrail müttəfiqliyinin yaranması və onun tarixi inkişaf mərhələləri // Journal of Qafqaz University (History, law, and political sciences journal), Baku: Aprel 2014, volume 2, number 1. s. 40-48
2. II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın Yaxın Şərqdə enerji təhlükəsizliyini şərtləndirən amillər // Dövlət İdarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə jurnalı, 2014-cü il, №2 aprel-iyun. s.241-248
3. ABŞ-ın terrora qarşı müharibəsi və onun gender perspektivləri / Qloballaşan dünya və Azərbaycan: Dəyişən dövrün dəyişən gender rolları // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 91 illiyinə həsr edilmiş Respublika Konfransı. Qərb Universiteti. 15 may 2014.

⁶² National Counterterrorism Center: Annex of Statistical Information. Office of the Coordinator for Counterterrorism. OFFICE OF THE COORDINATOR FOR COUNTERTERRORISM. Country Reports on Terrorism 2008 Report. March 20, 2009. <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2008/122452.htm>

⁶³ Clapper. Jr., Statement of Director of National Intelligence before the United States Senate Committee on Armed Services. March 10, 2011 s.1-5

⁶⁴ President Obama talks ISIS, ‘Radical Islam’ in impassioned speech. By Orlando Mass Shooting <http://abc7ny.com/news/obama-talks-isis-radicalislam-in-impassioned-speech/1385180/>

4. The U.S. Energy Security Challenge in the Middle East // Гілея. Науковий Вісник. Випуск 90 (№11). Київ: декабр, 2014. s.417-420
5. XXI əsrin ilk dekadasında İsrail-Fələstin sülh danışıqları prosesində ABŞ-ın iştirakı // Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, 17-18 Aprel, 2015. s.1423-1425
6. ABŞ-ın İsrail-Fələstin sülh danışıqlarında iştirakı: Oslo razılığı və onun nəticələri// Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, 29-30-18 Aprel, 2016. s.1669-1670
7. Barak Obama adminstrasiyası dövründə ABŞ-ın İsrail-Fələsti sülh danışıqlarında iştirakı // AMEA-nın Tarix İnstitutu, Elmi əsərlər. 61-ci cild. 2016. s. 130-141
8. 11 Sentyabr 2001-ci ildən əvvəl ABŞ-ın Yaxın Şərqdə terrorla mübarizəsi// Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı Mühəndislik Universiteti. Bakı 05-06 May, 2017. s.450-452
9. The Historical roots of the U.S. Foreign Policy in the Middle East: King-Crane Commission and its consequences for the region//Uluslararası Birinci Dünya savaşı'nın 100.yılı sempozyumu. Bildirilər kitabı, Cilt I. Türk Tarih Kurumu, Bitlis Eren Universitesi. Ankara 2017. s. 511-521

**БЛИЖНЕВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА США В
СОВРЕМЕННОМ ПЕРИОДЕ**

РЕЗЮМЕ

Представленная к защите диссертационная работа посвящена изучению внешней политики США на Ближнем Востоке в современный период.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы.

Во введении обосновываются актуальность темы, хронологические рамки исследования, ее изученность, определяются источники темы, характеризуются цели и задачи, методы исследования, раскрывается новизна, а также указываются теоретическое и практическое значение исследования.

В первой главе рассматриваются проблемы энергетической безопасности США в ближневосточном регионе после Второй мировой войны. Показывается что важными факторами энергетической политики США на Ближнем Востоке были низкий уровень потока нефти на Востоке, а также его геополитическая ситуация.

Вторая глава посвящена исследованию ситуации с безопасностью Израиля для США в ее политике на Ближнем Востоке. Для получения сильного и надежного союзника в регионе был жизненно важный нюанс для США по разным причинам. Более того, участие США в мирно-палестинском мирном процессе, в котором сохранялись безопасность и интересы Израиля.

В третьей главе широко анализируется антитеррористическая политика США на Ближнем Востоке до и после 9/11 сентября, а также ее причины и последствия.

В заключение приводятся выводы и обобщения, вытекающие из диссертации.

U.S. POLICY IN THE MIDDLE EAST IN CONTEMPORARY PERIOD

SUMMARY

The presented PhD thesis has been devoted to the study of the USA Policy in the Middle East in contemporary period.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusion, and the list of references and sources.

In introduction the topicality, chronological framework, the level of study, and the sources of the thesis are identified, moreover goals and duties, the methods of research, its scientific novelty, as well as the theoretical and practical significance of the study are explored in PhD thesis.

The first chapter deals with the U.S. energy security challenges in the Middle East region after the II World War. The importance of the region rich of carbon-hydrogen resources, its geopolitical situation and the cheap oil flow to the East were essential and determined factors of U.S. energy policy in the Middle East, which was broadly investigated in this chapter.

The second chapter is devoted to the investigation the case of Israel security for the USA in its policy in the Middle East. To obtain strong and reliable ally in the region was vital nuance for the U.S. for the different reasons which explored in the chapter. Furthermore, U.S. involvement in Israel-Palestine peace process where the security and interests of Israel were always preserved is also the cornerstone of the chapter.

In the third chapter, the U.S. counterterrorism policy in the Middle East is broadly analyzed. The U.S. counterterrorism policy before and after 9/11, its reasons and consequences are investigated in this chapter.

In conclusion, is summed up the general results of the research and made conclusion of the topic.

Tiraj 100. Format 60x84 ¹/₁₆

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının mətbəəsi

Bakı ş., H.Cavid pr-ti 115

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им. А.А. БАКИХАНОВА**

На правах рукописи

НИГЯР НИЗАМИ КЫЗЫ АСКЕРОВА

**БЛИЖНЕВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА США В
СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД**

Специальность: 5502.02– Всеобщая история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

БАКУ – 2018